

NEOLIBERALIZMUS A PRACUJÚCI CHUDOBNÍ V KONTEXTE SLOVENSKA A EÚ

Miroslava Kotrasová, Alena Rochovská

Abstract

Poverty is one of the most serious global problems, which in some measure concerns every country in the world. This problem is usually mostly associated with the people excluded from the society (homeless) or with the unemployed. But in the period of growing polarisation in the labour market between low skilled and low paid work on one side and high skilled, high specialized and therefore well paid work on the other side, phenomenon of „working poor“ is coming to the fore. This group is facing poverty despite the fact, that labour is perceived as an effective way of poverty prevention. In Slovakia, but also in the other states of the middle and east Europe, this problem has been visible since 1989, in the period of post socialist transformation and neo - liberalism.

Keywords : working poor, neo – liberalism, Slovakia

Úvod

Chudoba je jedným z najväznejších globálnych problémov, ktorý sa vo väčšej alebo menšej miere týka každej krajiny sveta. Tento problém je väčšinou spájaný s ľuďmi vyradenými zo spoločnosti (bezdomovci) alebo s nezamestnanými. Už menej sa hovorí o skutočnosti, že v dobe čoraz väčšej polarizácie pracovného trhu na málo kvalifikované a slabo platené zamestnania na jednej strane a vysoko špecializované, vysoko kvalifikované a tým aj dobre platené zamestnania na strane druhej, sa čoraz viac dostáva do popredia fenomén „pracujúcich chudobných“. Táto skupina čelí chudobe aj napriek zaužívanej predstave o práci ako o prostriedku, ktorý má prepadu do chudoby zabrániť. Na Slovensku, ale aj v iných štátoch strednej a východnej Európy začína byť tento problém viditeľný najmä po roku 1989, v období post – socialistickej transformácie a zavádzania neoliberalných praktík v rámci politických opatrení najmä v súvislosti s trhom práce. (Barancová 2006; Fisher, Gould a Haugton 2007; Smith a Rochovská 2007)

To, že riziko chudoby pracujúcich je vážny problém dokazuje aj fakt, že sa chudoba pracujúcich pravidelne monitoruje a meria na európskej úrovni, v rámci indikátorov EU SILC, ktoré využijeme aj v tomto príspevku.

Definovanie pracujúcich chudobných

Podľa metodiky Európskej komisie sú za pracujúcich chudobných považovaní tí ľudia, ktorí sú zamestnaní pol roka a viac a napriek tomu majú čistý príjem nižší ako je 60% ekvivalizovaného mediánového príjmu, t. j. sú ohrození chudobou. Príjem je meraný v rámci domácnosti, v ktorej osoba žije, pričom je zohľadnený príjem všetkých členov domácnosti. Príjem je vypočítaný s prihliadnutím na veľkosť a zloženie domácnosti.¹

Jednou z mála krajín, ktorá kategóriu pracujúcich chudobných oficiálne definuje a skúma už od 60.-tych rokov 20. storočia sú USA. Pracujúcich chudobných definujú ako osoby, ktoré sú oddané prinajmenšom pol roka úsiliu na trhu práce, stali sa zamestnanými alebo si hľadali prácu počas tohto obdobia, ale stále žijú v chudobných rodinách (Klein, 1989).

Neoliberalizmus a pracujúci chudobní

Definovať koncept neoliberalizmu nie je jednoduché. Základnou myšlienkou neoliberalnej filozofie je presvedčenie, že trh je najefektívnejší prostriedok na riadenie sociálneho a hospodárskeho života spoločnosti. Na celom svete má v súčasnosti enormný politický význam, najmä pri presadzovaní štrukturálnych rozvojových programov v rozvojových krajinách podporovaných Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom. V rozvinutých kapitalistických krajinách sa neoliberalná politika presadzovala hlavne v 80. rokoch (politika Margaret Thatcherovej vo Veľkej Británii, alebo Ronalda Reagana v USA).

Myšlienky neoliberalizmu mali veľký vplyv na formovanie sa politiky v súčasnom transformačnom období v strednej a východnej Európe a krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. Pri hľadaní spôsobov prechodu z centrálného plánovania na trhovú ekonomiku boli mnohé vlády, inštitúcie a politici „v zajatí“ jedinej možnej alternatívnej cesty tzv. predstavy trhovej utópie (Pickles a Smith, 1998).

Samozrejme, existujú mnohé úrovne, ktorými boli idey neoliberalizmu osvojované v rozličných národných kontextoch, ale všeobecne možno povedať, že prechod ku kapitalizmu je veľmi nerovný proces, ktorý vytvára a prehĺbuje sociálno-priestorové nerovnosti. Vďaka privatizácii vznikli mnohé nové pracovné príležitosti, z ktorých profitujú najmä podnikatelia. Mnohí iní však nemohli mať (vzhľadom na mnohé, často komplikované dôvody) úžitok z ekonomického rastu. Týmto domácnostiam alebo jednotlivcom sa ich životná úroveň spolu s príjmom

¹ Osoby žijúce v domácnosti sa vážia nasledovne: prvému dospelému (osoba stará 18 r. a viac) je priznaná hodnota 1, druhému a nasledujúcemu dospelému je priznaná hodnota 0,5 a deťom do 14 rokov hodnota 0,3. Príjem domácnosti je potom rozdelený váženým počtom osôb ľudí žijúcich v domácnosti a výsledný ekvivalizovaný príjem je prisudzovaný každému členovi sledovanej domácnosti rovnako.

zhoršila, buď preto, že sa ocitli na trhu v slabo platených a nestabilných zamestnaniach, alebo boli nezamestnaní, podobne, ako ukazujú skúsenosti z globálnych miest západného kapitalistického sveta. (Smith, Rochovská 2007)

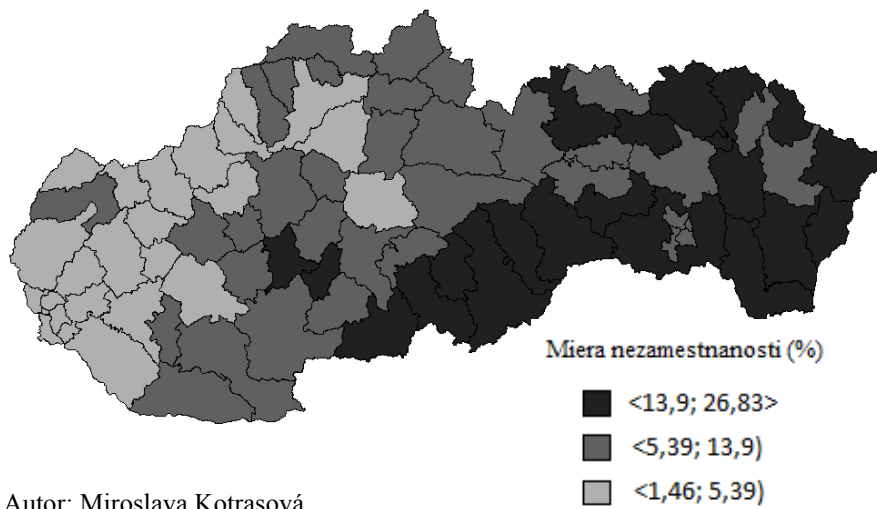
V kontexte nárastu sociálnych nerovností a chudoby, rozmach často nelegálneho hospodárstva na jednej strane a na strane druhej život z ruky do úst sa stal dennou spoločenskou skúsenosťou. V mnohých prípadoch sa chudoba najviac prejavila v izolovaných vidieckych regiónoch, kde sú možnosti zamestnania sa veľmi obmedzené a tam, kde je výrazná koncentrácia rómskej populácie (Korec 2005, Michálek 2004). Taktiež mestá zaznamenali narastajúcu relatívnu chudobu a príjmové nerovnosti. Tie sa dotkli najmä robotníckej triedy a nezamestnaných. Ak u tých, ktorí majú prístup k pracovným príležitostiam možno pozorovať relatívny nárast príjmu, značná časť populácie je odkázaná na štátnu podporu, okrem nezamestnaných aj pracujúci v nízkopríjmových odvetviach, ktorých príjmy nedosahujú úroveň životného minima v relatívne drahých mestách.

Tu sa dostávame k problematike pracujúcich chudobných, ktorú sa okrem iného snažíme skúmať v projekte o životných stratégiách. Výskum prebieha na úrovni domácností a to najmä z toho dôvodu, že domácnosti hrajú v spoločnosti rolu priesečníka ekonomických a sociálnych procesov a tiež predstavujú určitú mikroekonomickú paralelu prebiehajúcich ekonomických zmien. (Azudová 2001) Ďalším dôvodom, prečo je základnou jednotkou výskumu domácnosť je aj fakt, že napriek tomu, že záujmy a stratégie jednotlivých členov domácnosti môžu byť individuálne, každá prijatá stratégia jednotlivca zahŕňa aj ostatných členov domácnosti a preto je stratégia domácnosti výsledkom spoločnej zhody. (Wallace 2002)

Slovensko a pracujúci chudobní

V jednotlivých regiónoch Slovenska sa domácnosti nachádzajú v rozličných situáciách, vezmúc do úvahy mieru nezamestnanosti v jednotlivých regiónoch, ponuku práce, či rozdielne životné náklady. To, že na Slovensku stále pretrváva fenomén bohatého, resp. bohatšieho (severo) západu a chudobného (juho) východu demonštrujú aj mapy č. 1 a 2, kde je znázornená miera nezamestnanosti v jednotlivých okresoch Slovenska a úroveň priemernej mzdy v jednotlivých okresoch Slovenska. Pri pohľade na mapy je zrejmé, že v okresoch s vyššou nezamestnanosťou je priemerná mzda nižšia. Vypočítaný korelačný koeficient ($r=0,58$) potvrdzuje pomerne vysokú závislosť medzi mierou nezamestnanosti a výškou priemernej mzdy. Dôvodom môže byť fakt, že vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti sú obyvatelia týchto regiónov ochotní pracovať aj za nižšiu mzdu.

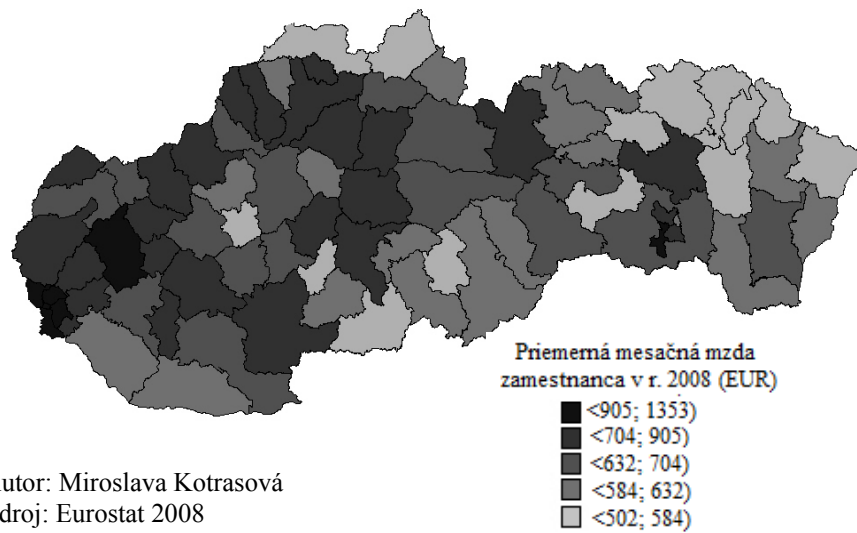
Mapa č. 1: Miera nezamestnanosti v jednotlivých okresoch Slovenska v r. 2008



Autor: Miroslava Kotrasová

Zdroj: Eurostat 2008

Mapa č. 2: Priemerná mesačná mzda zamestnanca v jednotlivých okresoch Slovenska v roku 2008



Autor: Miroslava Kotrasová

Zdroj: Eurostat 2008

Pri problematike pracujúcich chudobných je to však len špička ľadovca a ponúka len letný náhľad na problematiku. Uvádzať iba výšku priemernej mzdy je v prípade Slovenska (ale aj iných štátov EÚ) mierne zavádzajúce. Je to najmä z toho dôvodu, že pri silnej polarizácii Slovenska výška priemernej mzdy nereflektuje skutočnú situáciu, vzhľadom na zahrnutie výrazne prosperujúcich okresov do štatistiky (prípady Bratislavy, Košíc). Nehovoriac o tom, že výška priemernej mzdy predstavuje hrubú mzdu na jednotlivca, ktorá sa nevypočítava podľa veľkosti a zloženia domácnosti.² Výpovednejším ukazovateľom je, najmä pre potreby porovnania Slovenska s ostatnými krajinami, uvádzať ekvivalizovaný čistý mediánový príjem podľa domácnosti, t.j. príjem, ktorý delí rad príjmov všetkých sledovaných obyvateľov na polovicu (50% obyvateľov má príjem nižší ako mediánový príjem a 50% má tento príjem vyšší) a je vážený veľkosťou a zložením domácnosti. (viď pozn. 1). Bohužiaľ, na Slovensku medián ekvivalizovaného príjmu nezohľadňuje regionálne rozdiely, pretože sa uvádza len celoslovenský priemer.

V rámci EÚ sa sleduje mediánový ekvivalizovaný čistý príjem a priemerný ekvivalizovaný čistý príjem. Sledovanie mediánového príjmu je pritom výpovednejšie ako sledovanie priemerného príjmu, pretože mediánová hodnota nie je skreslená extrémnymi hodnotami, ktoré na Slovensku predstavujú najmä údaje za okresy Bratislavy a Košíc. O tom, že priemerný príjem je skreslený extrémnymi hodnotami v každej krajine EÚ svedčí aj Tabuľka č. 1 jednotlivých krajín a ich priemerných a mediánových príjmov. V každej krajine je ekvivalizovaný mediánový príjem nižší ako ekvivalizovaný priemerný príjem. Z uvedeného môžeme usudzovať, že v každej krajine sú regióny, ktorých extrémne hodnoty ovplyvňujú priemerný výsledok, a preto by bolo veľmi prínosné sledovať ekvivalizovaný mediánový príjem a ekvivalizovaný priemerný príjem na regionálnej (okresnej) úrovni. Rozdiel medzi priemerným a mediánovým príjmom za región (okres) by tak mohol odhaliť, ako veľmi nerovnomerné je rozdelenie príjmov medzi obyvateľmi v regióne (okrese).

Tabuľka č. 1: Ekvivalizovaný ročný čistý mediánový príjem a ekvivalizovaný ročný čistý priemerný príjem v jednotlivých krajinách EÚ v roku 2008 v EUR

Krajina	Ekv. mediánový príjem	Ekv. priemerný príjem	60% mediánu
EU 27	14625	16894	8775

² Priemerná mesačná mzda zamestnanca sa vypočítava ako podiel celkového objemu miezd a náhrad miezd vyplatených v sledovanom období k priemernému evidenčnému počtu zamestnancov. Mzdové ukazovatele zásadne obsahujú čiastky hrubej mzdy, platu a pod. pred znížením o poistné na poistenie v nezamestnanosti, nemocenské poistenie, zdravotné poistenie a dôchodkové poistenie, preddavky na daň z príjmov fyzických osôb, obstarávky, výživné, pokuty, splátky na pôžičky a pod. <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=5606>

Rumunsko	1954	2325	1172
Bulharsko	2171	2662	1303
Poľsko	4155	4938	2493
Litva	4169	4944	2501
Maďarsko	4399	4830	2639
Slovenská republika	4792	5178	2875
Lotyšsko	4832	5942	2899
Estónsko	5547	6333	3328
Česká republika	6064	6803	3638
Portugalsko	8130	10274	4878
Malta	9547	10565	5728
Grécko	10800	12764	6480
Slovinsko	10892	11706	6535
Španielsko	12922	14535	7753
Taliano	15637	17724	9382
Cyprus	16703	18845	10022
Francúzsko	17564	19995	10538
Belgicko	17979	19979	10787
Nemecko	18254	21027	10952
Rakúsko	19011	21340	11407
Holandsko	19490	22233	11694
Fínsko	19666	21815	11800
Švédsko	20296	21478	12178
Veľká Británia	21865	26276	13119
Írsko	22933	26664	13760
Dánsko	24161	26030	14497
Luxembursko	30917	35362	18550

Zdroj: EU SILC 2008

Hranica rizika chudoby je daná hodnotou 60% mediánu pre každú krajinu. Pri každej krajine je táto hodnota iná, niekedy až diametrálne odlišná (pri porovnaní napr. Luxemburska – 18550 EUR a Rumunsko – 1172EUR). Výskumy sa tak musia zameriavať na skúmanie relatívneho a nie absolútneho rizika chudoby, toto riziko je potom definované v súvislosti so všeobecnou úrovňou prosperity v každej krajine.

V tabuľke č. 2 vidíme podiely pracujúcich chudobných vo všetkých krajinách EU, pričom aj tieto rozdiely sú značné. Neplatí pritom skutočnosť, že v prípade nízkeho (vysokého) mediánového príjmu v danej krajine je podiel pracujúcich chudobných vyšší (nižší).

Treba povedať, že skupina pracujúcich chudobných je náročná na identifikáciu a charakterizáciu pre nedostatok špecifických dát a tiež preto, že koncept výskumu kombinuje dva levely analýzy: pracovný status jednotlivca (individuálny level) a výšku príjmu domácnosti ohrozenej chudobou, v ktorej jednotlivci žijú (kolektívny level). (Working poor in Europe, 2010)

Tabuľka č. 2: Podiel pracujúcich ohrozených chudobou v krajinách EÚ v roku 2008 (%)

Krajina	Podiel pracujúcich ohrozených chudobou	Krajina	Podiel pracujúcich ohrozených chudobou
EU 27	8	Nemecko	7
Rumunsko	18	Švédsko	7
Grécko	14	Írsko	6
Poľsko	12	Rakúsko	6
Portugalsko	12	Slovenská republika	6
Lotyšsko	11	Belgicko	5
Španielsko	11	Česká republika	5
Litva	9	Dánsko	5
Luxembursko	9	Fínsko	5
Taliansko	9	Holandsko	5
Veľká Británia	9	Maďarsko	5
Bulharsko	7	Malta	5
Estónsko	7	Slovinsko	5
Francúzsko	7	Cyprus	4

Zdroj : EU SILC 2008**Vybrané fakty o pracujúcich chudobných na Slovensku**

- pracujúci muži čelia 1,2 krát väčšiemu riziku, že upadnú do chudoby ako ženy
 - viac pracujúcich, ktorí sú ohrození chudobou žije v domácnostiach so závislým dieťaťom (8%), v single domácnostiach (s jedným rodičom) a závislým dieťaťom je toto číslo dokonca viac ako dvakrát vyššie (17%), najmenší podiel pracujúcich ohrozených chudobou je v domácnostiach bez závislého dieťaťa (3%)
 - 14 % pracujúcich so základným stupňom vzdelania je definovaných ako pracujúci chudobní, v porovnaní s pracujúcimi so stredoškolským vzdelaním (6%) a pracujúcimi s vysokoškolským vzdelaním (3%)
 - len 5% pracujúcich na trvalý pomer môže byť definovaných ako pracujúci chudobní, kým pri pracujúcich na dočasný pracovný pomer je tento podiel až 11%
 - riziko upadnutia do chudoby je až 2,8 krát väčšie pre pracujúcich ktorý pracujú menej ako celý rok v porovnaní s pracujúcimi, ktorí pracujú celý rok
 - medzi pracujúcimi na plný pracovný úväzok je podiel pracujúcich chudobných 5%, kým pri pracujúcich na čiastočný úväzok je tento pomer až 11%
- (EU SILC, 2008)

Ako je zrejme s uvedených faktov, riziko ohrozenia pracujúcich chudobných môže závisieť od viacerých faktorov, ktoré spolu navzájom súvisia: pohlavia, veľkosti domácnosti, vzdelania, typu pracovného pomeru a iných. Preto je k skúmaniu jednotlivých domácností (základných jednotiek výskumu) nutné pristupovať komplexne a dôkladne, s dôrazom na poznanie čo najväčšieho množstva faktorov, ktoré danú domácnosť ovplyvňujú.

Záver

Vo väčšine krajín EÚ, Slovenska nevynímajúc, sa problematike pracujúcich chudobných nevenuje dostatočná pozornosť. Viac pozornosti je zamerané na problematiku chudoby vo všeobecnosti. Aj keď je získanie zamestnania prvou podmienkou, ktorú treba splniť pri snahe vymaniť sa z chudoby, ani existencia zamestnania často nezaistí kvalitnú životnú úroveň. Vo veľkých mestách je napríklad pomerne dostatočné množstvo pracovných príležitostí, ktoré sú však vzhľadom na vysoké životné náklady slabo platené a je tak veľké riziko, že aj pracujúci človek sa prepadne pod hranicu chudoby. (Smith at al 2007)

Práca v nízkoпрíjmových zamestnaniach je tiež často spojená s neformálnymi praktikami niektorých zamestnávateľov, ktorí vyplácajú minimálnu mzdu a zvyšok doplácajú v hotovosti. To následne spôsobuje ťažkosti najmä pri prístupe k hypotékam a pôžičkám na trhu s nehnuteľnosťami. Ďalšie otázky tohto fenoménu, ktoré je nutné skúmať súvisia v vysokou mierou migrácie za prácou z okresov s nedostatočnými pracovnými príležitosťami, kde najmä muži často odchádzajú za prácou na týždenné a často i dlhšie obdobie. Zabezpečia síce príjem do domácnosti, ale často za cenu oslabenia tradičných rodinných väzieb a narušenia vzťahov. Navyše, pracujúci chudobní, najmä tí s nižším vzdelaním, pracujúci príležitostne alebo na dočasný pracovný pomer sú skupinou, ktorá je najviac ohrozená súčasnou finančnou krízou. Aj keď v súčasnosti ešte nemôžeme pracovať s presnými dátami, je viac ako pravdepodobné, že pracujúci chudobní sú finančnou krízou obzvlášť zasiahnutí.

Tento príspevok predstavuje len akýsi úvodný vstup do pomerne rozsiahlej problematiky pracujúcich chudobných. Vyvoláva množstvo otázok, niektoré z nich snáď bude možné zodpovedať na základe pokračujúceho detailného výskumu v regiónoch Slovenska.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0579-07.

Literatúra

Azudová, E. 2005: Vývoj sociálnej štruktúry a postavenie domácností v transformačnom procese. Ekonomický časopis, 53, č.1, s. 79-91.

- Klein, B. W., Roncs, P. L.**, 1989: A profile of the working poor, *Monthly Labour Review*, 1989, p. 58
- Korec, P.** 2005: *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Geografika. Bratislava.
- Michálek, A.** 2004: Meranie chudoby v regiónoch (okresoch SR), *Sociológia*, 36 (1): 7-30.
- Pickles, J., Smith, A.**, (Eds.) 1998: *Theorising Transition: the Political Economy of Post-Communist Transformation*. London: Routledge. ISBN: 0-415-16266
- Smith, A. and Rochovská, A.** 2007. Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations. *Geoforum*, Vol. 38, Issue 6, pp. 1163-1178.
- Smith, A., Stenning, A., Rochovská, A. and Swiatek, D.** 2007. The emergence of a working poor: Labour markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. *Antipode*, Vol. 40, Issue 2, pp. 283-311.
- Smith, A. and Rochovská, A.** 2007. Neo-liberalism and post-socialist urban transformation: poverty, inequality and the city. *ACTA GEOGRAPHICA UNIVERSITATIS COMENIANAE* No. 48, 2006, pp. 43-54
- Wallace, C.** 2002. Household strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope on Social Research. [cit. 2010-04-16]. Dostupné na internete:
<http://www.hwf.at/downloads/open_area/publications/forum_publications_03.pdf>

Eurostat statistics database. [cit. 2010-04-15]. Dostupné na internete:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>

Working poor in Europe 2010. Výročná správa agentúry Eurofound. [cit. 2010-04-12]. Dostupné na internete:
<<http://www.eurofound.europa.eu/docs/ewco/tn0910026s/tn0910026s.pdf>>

Summary

Inadequate attention is paid to the issue of working poor in the majority of EU countries, Slovakia included. More attention is focused on the issue of poverty in general. Even if being employed is the first condition to be accomplished while trying to escape from poverty, not even having a job can always secure quality standard of living. For example, in the big cities, there is relatively sufficient amount of working opportunities, however, lot of those jobs are low paid, taking into account high costs of living and there is a considerable risk for employee of falling into the poverty.

Having a low paid job is often connected with informal practices of employers, who are paying off minimum wage and the rest of the wage is paid in

cash. Consequently, such practices can cause problems with mortgages and loans at the real estate market. Other issues of this phenomenon, which have to be examined, are connected with the high migration rate from the regions with insufficient amount of working opportunities in order to find new job. Especially men are leaving home for a week or longer because of work. They provide household income, but often at the cost of weakened traditional family bounds and intruded relationship.

Moreover, working poor, especially those with lower education level and who are working occasionally or temporarily belong to the group, which is threatened with current financial crisis the most. Even if we are not able to work with accurate data nowadays, it is more than probable that working poor are especially affected with the financial crisis.

This paper is only the introductory document into the wide problems of working poor phenomenon. It brings a lot of questions, some of them will be hopefully answered on the basis of continuing detailed research in the Slovak regions.

Mgr. Alena Rochovská, PhD.

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4

E-mail: rochovska@fns.uniba.sk

Mgr. Miroslava Kotrasová

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4

E-mail: kotrasova@fns.uniba.sk